

Małgorzata Durydiwka
Uniwersytet Warszawski
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych

Kształtowanie się funkcji turystycznej na obszarach wiejskich w Polsce

Wprowadzenie

Obszary wiejskie są dla współczesnego turysty coraz bardziej atrakcyjnym miejscem wypoczynku. Świadczy o tym fakt, iż – jak podaje Europejskie Centrum Turystyki w Luksemburgu – około 10% wszystkich turystów wybiera wypoczynek na wsi. *„W przestrzeni wiejskiej są zlokalizowane najatrakcyjniejsze obszary wypoczynkowe, w których obrębie odbywa się największy ruch turystyczny. Znajdują się tam również obszary, które skupiają prawie cały ruch wędrowski szlakami turystycznymi. Na terenach wiejskich znajduje się też wiele ciekawych obiektów kulturowych, które umożliwiają odbywanie wycieczek krajoznawczych. Są tam też znakomite warunki do uprawiania różnych form turystyki kwalifikowanej”* (Legienis 2001, 4).

Należy dodać, że efektywność każdego rodzaju wypoczynku jest najwyższa wtedy, kiedy odbywa się on w warunkach odmiennych od otoczenia miejsca zamieszkania i pracy oraz gdy towarzyszy mu zmiana trybu życia. Zatem dla mieszkańców miast, którzy stanowią dominującą grupę wśród uczestników ruchu turystycznego, obszary wiejskie są szczególnie atrakcyjne, jako że z reguły takie warunki oferują. Odmienność tę zapewniają zwłaszcza obszary tzw. wsi „prawdziwej”. Charakte-

ryzują się bowiem niskim poziomem urbanizacji oraz przewagą tradycyjnej dla obszarów wiejskich funkcji rolniczej, bądź też są funkcjonalnie związane z leśnictwem, rybołówstwem i rekreacją (Drzewiecki 2001).

Uwagi terminologiczne

Rosnące zainteresowanie obszarami wiejskimi zarówno wśród turystów, jak i przedstawicieli branży turystycznej znalazło również odzwierciedlenie w coraz liczniejszych publikacjach na ten temat. Jednak w literaturze przedmiotu funkcjonują różne określenia dla tego typu turystyki, często – niestety – używane zamiennie. Dotyczy to zwłaszcza następujących terminów:

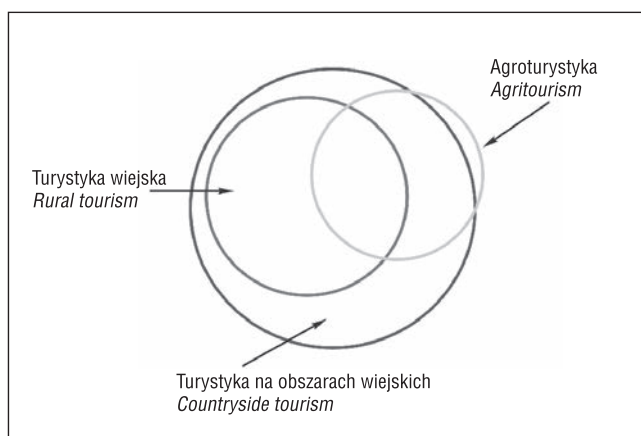
- turystyka na obszarach wiejskich (*country tourism, countryside tourism, village tourism*),
- turystyka wiejska (*rural tourism*),
- agroturystyka (*agritourism*).

Problemy związane z ujednoczeniem terminologii w tej dziedzinie wynikają przede wszystkim z trudności zdefiniowania samych obszarów wiejskich. Czasami są one bowiem pojmowane w kategoriach formalno-administracyjnych, jako obszary położone poza granicami miast bądź też charakteryzujące się określoną gęstością zaludnienia. Innym razem są z kolei rozpatrywane w kategoriach funkcjonalnych i wtedy swym zasięgiem ograniczają się do terenów o wyraźnej przewadze gospodarki rolnej i leśnej.

Autorka niniejszego opracowania – biorąc za podstawę sposób definiowania obszarów wiejskich – przyjęła następujące rozróżnienie:

- turystyka wiejska – rozumiana jako różne formy turystyki, realizowane na obszarach wiejskich w znaczeniu funkcjonalnym (tereny rolno-osiedleńcze),
- turystyka na obszarach wiejskich – rozumiana jako różne formy turystyki, realizowane na obszarach wiejskich w znaczeniu administracyjnym (poza granicami miast),
- agroturystyka – charakteryzuje się immanentnym związkiem z gospodarstwem rolnym lub równoważnym (rybackie, hodowlane, leśne) (Drzewiecki 2001). Jednak lokalizacja gospodarstwa agroturystycznego nie zawsze ogranicza się do terenów rolniczych, co więcej niektóre gospodarstwa są położone z znanych regionach turystycznych, a nawet w niewielkich ośrodkach miejskich (np. Kazimierz Dolny, Zwierzyniec).

Takie rozróżnienie wydaje się konieczne chociażby z uwagi na różnice w zagospodarowaniu turystycznym, rozmiarach ruchu turystycznego oraz intensywności obciążenia środowiska przyrodniczego. W przypadku agroturystyki i turystyki wiejskiej, zagospodarowanie turystyczne nie obciąża środowiska przyrodniczego, jako że są to niewielkie obiekty. Podstawę bazy noclegowej turystyki wiejskiej stanowią kwatery prywatne i niewielkie pensjonaty, zaś agroturystyki – budynki wchodzące w skład gospodarstwa. W krajobrazie przeważają natomiast tereny rolno-osiedleńcze. Turystyka na obszarach wiejskich – jako, że jest to pojęcie najszersze znaczenio-

Ryc.1. Relacje między turystyką na obszarach wiejskich, turystyką wiejską i agroturystyką

wo – charakteryzuje się bardzo zróżnicowaną bazą noclegową, przy czym cechą charakterystyczną jest wysoki udział obiektów dużych (np. ośrodki wczasowe, hotele). Często również obserwowany jest wysoki stopień zagospodarowania turystycznego, a tym samym wysoki stopień przekształcenia środowiska przyrodniczego.

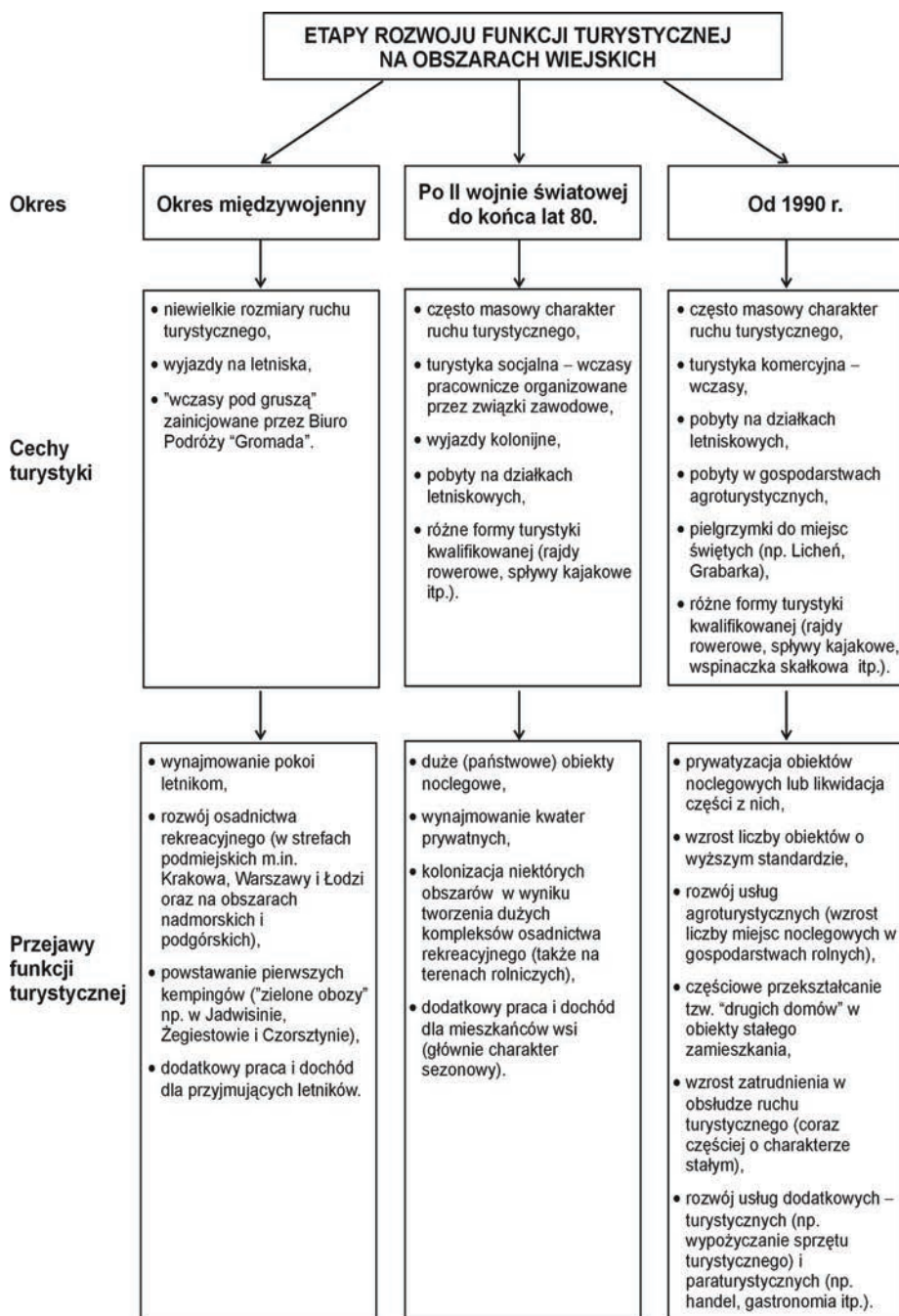
Analiza rozwoju funkcji turystycznej na obszarach wiejskich wymaga zdefiniowania pojęcia funkcja turystyczna. Rosnąca rola turystyki w rozwoju regionów sprawia, iż należy ją traktować jako jedną z funkcji gospodarczych rozumianych jako „/.../ podstawowe rodzaje działalności społeczno-gospodarczej, które zapewniają rozwój lokalny i spełniają potrzeby bytowe lokalnej ludności” (Bański 2006, 155). Na kształtowanie się funkcji turystycznej miejscowości, gmin czy regionów ma wpływ wiele czynników, przede wszystkim walory i zagospodarowanie turystyczne oraz rozmiary ruchu turystycznego (Maczak 1989). Wydaje się, że nie bez znaczenia jest także aktywność gospodarcza mieszkańców w zakresie rozwoju turystyki.

Etapy rozwoju funkcji turystycznej na obszarach wiejskich

Zakres czasowy rozważań dotyczących rozwoju turystyki na obszarach wiejskich w Polsce ograniczono do XX w. oraz kilku lat XXI stulecia, przy czym ostatni okres przeanalizowano nie tylko w oparciu o literaturę przedmiotu, ale także dane statystyczne pochodzące z BDR GUS.

W rozwoju funkcji turystycznej na obszarach wiejskich w Polsce można wyróżnić trzy zasadnicze etapy¹:

¹ Podział ten nawiązuje do okresów rozwoju turystyki w Polsce zaproponowanych przez J. Warszzyńską i A. Jackowskiego (1978) oraz T. Lijewskiego, B. Mikułowskiego i J. Wyrzykowskiego (2002).

Ryc. 2. Etapy rozwoju funkcji turystycznej na obszarach wiejskich w Polsce

Źródło: opracowanie własne.

- I. Okres międzywojenny,
- II. Okres po II wojnie światowej do końca lat 80.,
- III. Okres po 1990 r.

W I i II etapie zjawisko rozwoju funkcji turystycznej na obszarach wiejskich ograniczało się do terenów górskich, nadmorskich i pojeziernych (zwłaszcza w okresie powojennym) oraz coraz częściej podmiejskich w związku z powstawaniem tzw. drugich domów². Należy jednak nadmienić, że w okresie międzywojennym rozmiary ruchu turystycznego na obszarach wiejskich były niewielkie. Dlatego też funkcja turystyczna była wykształcona głównie na terenach górskich (w związku z dłuższymi pobytami wypoczynkowymi) oraz podmiejskich (w związku z rozwojem osadnictwa rekreacyjnego). W okresie powojennym, a zwłaszcza w latach 60. i 70., turystyka na obszarach wiejskich w wielu regionach kraju przybrała charakter masowy. Wiązało się to przede wszystkim z rozbudową bazy noclegowej, która pozostawała w gestii zakładów pracy i związków zawodowych oraz organizowanymi przez związki zawodowe tzw. wczasami pracowniczymi, które dzięki systemowi dofinansowywania przez zakłady pracy stały się dostępne dla szerokiej rzeszy ludzi, także mniej zamożnych.

Umasowienie ruchu turystycznego na obszarach wiejskich w niektórych regionach kraju oraz znacząca rozbudowa bazy turystycznej (zwłaszcza noclegowej) spowodowała uwydatnienie się turystyki jako wiodącej funkcji gospodarczej w gminach nadmorskich i górskich. Dowodzą tego m.in. badania W. Stoli (1987, 1993) na temat klasyfikacji funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce.

Z kolei okres po 1990 r. charakteryzują przede wszystkim przemiany o charakterze własnościowym. Z nimi też związana jest likwidacja części obiektów, zwłaszcza ośrodków wczasowych i kolonijnych. Tylko w latach 1995-2002 liczba obiektów noclegowych na obszarach wiejskich zmniejszyła się o prawie 20% (z 5,0 tys. do 4,0 tys.), a liczba miejsc noclegowych – o 28,7% (z 372,4 tys. do 265,7 tys.), przy czym liczba ośrodków wczasowych zmniejszyła się o 48,5% (z 2188 do 1126), a liczba miejsc noclegowych w tychże ośrodkach – o 40,8% (ze 176,8 tys. do 104,7 tys.). Liczba ośrodków kolonijnych zmniejszyła się zaś o 23,3% (ze 172 do 132), a liczba oferowanych miejsc noclegowych – o prawie 25% (z 26,3 tys. do 19,7 tys.).

Badania J. Bańskiego i W. Stoli (2002) dowodzą jednak, że – mimo redukcji bazy noclegowej – funkcja turystyczna jako wiodąca utrzymała się w znacznej części gmin nadmorskich i górskich.

Funkcja turystyczna na obszarach wiejskich po 1990 r.

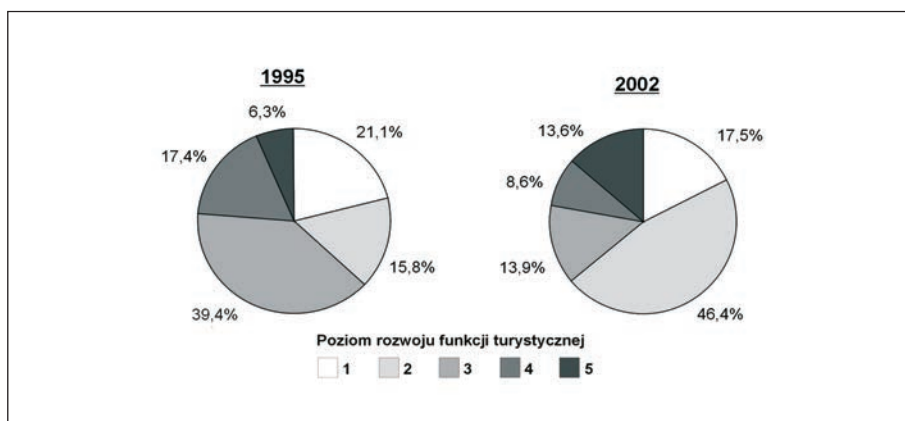
Mając na uwadze duże zróżnicowanie funkcjonalne obszarów wiejskich oraz dążenie do tzw. wielofunkcyjnego rozwoju wsi, autorka – wykorzystując metodę hierarchicznej analizy skupień (*hierarchical cluster analysis*) – prześledziła zmiany,

² Szerzej na temat rozwoju budownictwa letniskowego pisał A. Kowalczyk (1994).

jakie zaszczyły w poziomie rozwoju funkcji turystycznej na obszarach wiejskich. Funkcja turystyczna została określona przy pomocy siedmiu cech. Dwie z nich charakteryzują walory przyrodnicze (udział powierzchni leśnej oraz udział powierzchni obszarów chronionych – wyrażone w %), również dwie – zagospodarowanie turystyczne (przeciętna wielkość obiektu noclegowego wyrażona liczbą miejsc noclegowych na jeden obiekt oraz udział miejsc noclegowych całorocznych), dwie – ruch turystyczny (korzystający z noclegów na 1000 mieszkańców oraz średni czas pobytów turystycznych), ostatnia zaś – aktywność gospodarczą społeczności lokalnych w zakresie rozwoju turystyki (liczba jednostek sekcji G i H zarejestrowanych w systemie REGON na 1000 mieszkańców). Zastosowanie hierarchicznej analizy skupień pozwoliło uzyskać syntetyczny obraz poziomu rozwoju funkcji turystycznej na obszarach wiejskich.

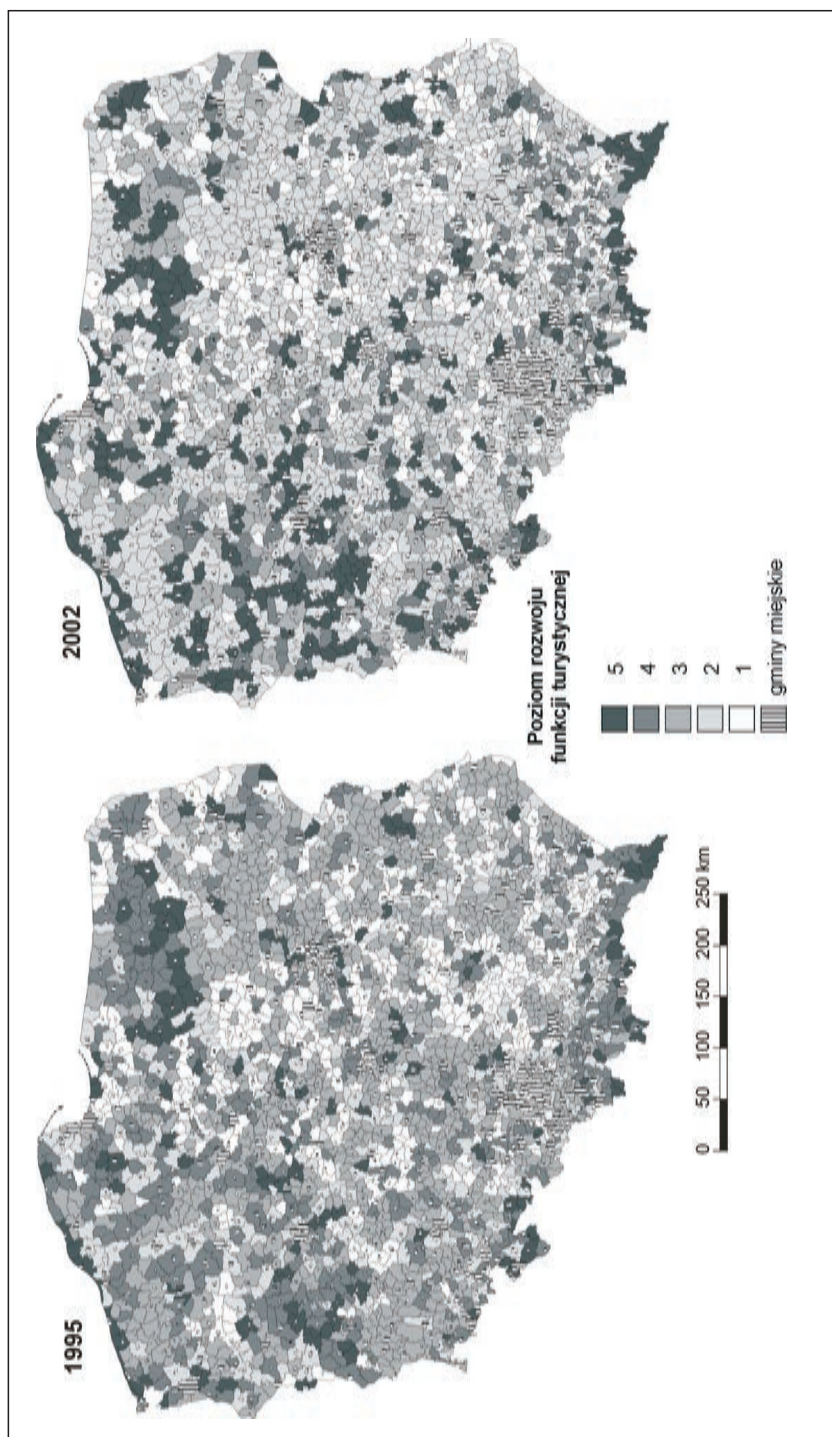
Badania przeprowadzono w oparciu o dane statystyczne Bazy Danych Regionalnych (BDR) Głównego Urzędu Statystycznego dla dwóch lat: 1995 i 2002. Analizą objęto 2166 gmin wiejskich i obszarów wiejskich z gmin miejsko-wiejskich w Polsce. Wyznaczono pięć poziomów rozwoju funkcji turystycznej (1-5), przy czym poziom 1 oznacza najslabiej, a poziom 5 – najlepiej wykształconą funkcję turystyczną na terenach wiejskich.

W skali Polski, w latach 1995-2002 ponad dwukrotnie zwiększyła się liczba gmin o najlepiej wykształconej funkcji turystycznej (poziom 5). W 2002 r. ich liczba wynosiła 295, co stanowiło 13,6% wszystkich analizowanych gmin. Jednocześnie z 457 do 378 zmniejszyła się liczba gmin, w których turystyka nie odgrywa praktycznie żadnej roli (poziom 1). Analizując ryc. 3 i ryc. 4, można zauważyć, że w badanym okresie nastąpiły niejako dwukierunkowe zmiany poziomu rozwoju funkcji turystycznej gmin. Z jednej strony wyraźnie zmniejszył się udział gmin ze średnio wykształconą funkcją turystyczną (poziom 3), przy czym większość z tych gmin w 2002 r. znalazła się w klasie o niższym poziomie rozwoju funkcji turystycznej. Dotyczy to zwłaszcza gmin Mazowsza, Podlasia, Lubelszczyzny, Dolnego

Ryc. 3. Gminy według poziomu rozwoju funkcji turystycznej

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDR GUS.

Ryc. 4. Poziom rozwoju funkcji turystycznej na obszarach wiejskich w Polsce
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDR GUS.

Śląska i Opolszczyzny oraz woj. zachodniopomorskiego. Wiąże się to z rozwojem innych funkcji gospodarczych, zwłaszcza na obszarach położonych w strefach podmiejskich dużych miast. Przede wszystkim coraz częściej w wielu miejscowościach obserwowane jest przekształcanie tzw. drugich domów w obiekty stałego zamieszkania (funkcja mieszkaniowa). Ponadto następuje ekspansja takich funkcji usługowych jak: handel wielkopowierzchniowy czy gospodarka magazynowa. W wielu regionach kraju, w wyniku przemian związanych z restrukturyzacją gospodarki doszło też do ubożenia społeczeństwa i rozwoju patologii społecznych. W największym stopniu dotyczy to tzw. regionów popegieerowskich, w których znaczenie funkcji turystycznej wyraźnie osłabło.

Z drugiej strony obserwowane jest przesunięcie gmin do klas o wyższym poziomie rozwoju funkcji turystycznej, zwłaszcza z poziomu 4 do 5, ale także z 2 i 3 do 5. Szczególnie wyraźnie proces ten jest widoczny na Pobrzeżu, Mazurach, Kaszubach i w Borach Tucholskich, na Ziemi Lubuskiej oraz w Bieszczadach. Oznacza to, iż w regionach atrakcyjnych turystycznie funkcja turystyczna na obszarach wiejskich umacnia się. Jednak proces ten praktycznie dotyczy tylko gmin położonych w tradycyjnych regionach turystycznych Polski.

Analizując proces umacniania się funkcji turystycznej, należy zauważyć także przejście niektórych gmin z poziomu 1 do 2. Proces ten jest jednak mniej zauważalny i dotyczy głównie gmin północnego Podlasia i Suwalszczyzny oraz Kielecczyzny.

Generalnie – mimo obserwowanego w ostatnich latach osłabienia funkcji turystycznej na obszarach wiejskich – zauważa się dość stabilny obraz jej przestrzennego zróżnicowania. Od lat gminy nadmorskie, pojezierne i górskie charakteryzują się najlepiej rozwiniętą funkcją turystyczną. W wielu z nich także badania nad strukturą funkcjonalną wykazały, że turystyka stanowi w nich wiodącą lub przeważającą funkcję gospodarczą (Stola 1993, Bański, Stola 2002). Fakt ten nie powinien dziwić, wszak są to obszary o najwyższych walorach przyrodniczych, a te w rozwoju turystyki na terenach wiejskich mają decydujące znaczenie.

Zamiast podsumowania

Przy określaniu poziomu rozwoju funkcji turystycznej na terenach wiejskich praktycznie nie uwzględniono gospodarstw agroturystycznych, co wynika z niedoskonałości polskiej statystyki. Z dużym prawdopodobieństwem można jednak przyjąć, że gospodarstwa agroturystyczne wzmacniają jedynie funkcję turystyczną na terenach, gdzie od lat jest ona wyraźnie rozwinięta. Świadczy o tym rozmieszczenie miejscowości, w których zlokalizowane są gospodarstwa agroturystyczne. Większość z nich znajduje się bowiem w regionach o wyraźnie ukształtowanej funkcji turystycznej. W pozostałych regionach ich niewielka liczba oraz rozproszenie sprawiają, że raczej nie ujawniają się one w funkcji turystycznej, choć są wyjątki, ale dotyczą one bardziej konkretnych miejscowości (np. Wojciechów czy Śladków Mały) niż gmin.

Literatura

- Bański J., 2006, *Geografia polskiej wsi*, PWE, Warszawa.
- Bański J., Stola W., 2002, *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich, 3, PTG-IGiPZ PAN, Warszawa.
- Drzewiecki M., 2001, *Podstawy agroturystyki*, OPO, Bydgoszcz.
- Kowalczyk A., 1994, *Geograficzno-społeczne problemy zjawiska „drugich domów”*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa.
- Legienis H., 2001, *Turystyka wiejska*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 2002, *Geografia turystyki Polski*, PWE, Warszawa.
- Maczak A., 1989, *Problemy badania funkcji turystycznej miast Polski*, Turyzm, 5.
- Stola W., 1987, *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich w Polsce. Próba metodyczna*, Prace Habilitacyjne, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Stola W., 1993, *Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski*, Dokumentacja Geograficzna, 3, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Warszyńska J., Jackowski A., 1978, *Podstawy geografii turystyki*, PWN. Warszawa.